Ярослав Радевич-Винницький

ЛІНГВОЦИД
як форма геноциду

Київ - 2011

УДК
ББК
Ярослав Радевич-Винницький.
Лігвоцид як форма геноциду. — Київ: Українська видавнича спілка ім. Ю. Липи, 2011. - 78 с.

Рецензенти:
Микола Зимомря,
доктор філологічних наук, професор
Леонід Тимошенко,
кандидат історичних наук

Обґрунтовується твердження, що дослідження лінгвоциду не може бути всеохопним у межах лінгвістики (соціолінгвістики, психолінгвістики, етнолінгвістики) — його різноаспектне вивчення можливе тільки в українознавстві як цілісному комплексі наук про Україну й українство і як філософії, політиці та педагогіці національного і державного буття українського народу.

Неспотворена правда про нищення української мови поневолювачами України має стати невід'ємною складовою історичної пам'яті українців, їхньої національної свідомості, а подолання наслідків лінгвоциду — одним із напрямків діяльності української держави та розвитку українського суспільства.

Розглядаються окремі аспекти глобалізації на світовому та регіональному рівнях у проекції на українську реальність, її етнічно-субетнічні особливості, стан та перспективи українського мовно-інформаційного простору, можливості ренаціоналізації України в умовах глобалізації.

ISBN

Ярослав Радевич-Винницький

Школа — московська, начальство — московське, право — московське, закони — московські, язик — московський, суди — московські. Уже сам Бог і то став московським, бо у церкві до Бога піп призивав не на рідній українській мові, а на московській. І під тим натиском забув народ сам себе, забув своє ім'я, забув своїх предків, забув свою мову — забув усе.

— Хто ти? Та я хахол...

Гнат Хоткевич

ЛІНГВОЦИД ЯК ПРЕДМЕТ УКРАЇНОЗНАВСТВА І ПРОБЛЕМА БУТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

Нищення мов підлеглих народів було відоме й усвідомлюване ще в античні та середньовічні часи. "Зусилля панівної держави спрямовані на те, щоб підкореному народові не лише своє ярмо, але також, задля миру в суспільстві, свою мову накинути", — писав Августин Блаженний (Augustinus Sanctus, 354 - 430). Над цими словами з його 19-ої книги "De civitate Dei" і реаліями свого часу розмірковував 1548 року Теодор Бібліандер (Buchmann). Однак явище свідомого нищення мов ще донедавна не мало усталеної назви. Термін "лінгвоцид" створений за моделлю слова "геноцид", яке появилося 1944 року.

Лінгвоцид, попри виняткову важливість його наукового дослідження для сучасного і прийдешнього буття української нації, в офіційній соціально-гуманітарній науці не отримав очікуваного висвітлення[1]. Терміну "лінгвоцид" немає в літературі та словниках радянської доби. Не мало його бути і в планованому майбутньому. У розробленому Інститутом мовознавства АН УРСР ім. О.О.Потебні проекті розвитку мовознавства на 1985 -2005 рр.[2], не лише поняття "лінгвоцид", а й

найменших натяків на об'єктивне дослідження негативів у становищі української мови та на потребу висвітлення загрозливих перспектив її розвитку не було. Марно шукати цей термін і в призначених для широкого використання довідкових працях, що вийшли після 1991 р., хоч він неодмінно мав би в них бути[3], у загальних словниках[4], підручниках із загального мовознавства, історії української літературної мови та ін.

Науковий підхід до української мови, літератури, культури, до питань націології, соціології, політології, етнології, етнопсихології і т.д., неодмінно мав би вивести дослідників на явище лінгвоциду. Доволі докладно й об'єктивно описані процеси винародовлення і російщення українців через освіту, видавничу справу, демографічну політику, обмеження прав творчих спілок, цензуру, вилучення книжок тощо у "Політичній історії України"[5].

Однак і тут поняття лінгвоциду немає, через що описові місцями бракує мовної складової.

У розлогому розділі "Мовна політика: здобутки і проблеми" політологічної монографії І.Ф.Кураса[6] наведена низка фактів, які засвідчують різні форми лінгвоциду, проте без цілісного опису цього явища і без його термінологічного виокремлення.

Відсутність терміну "лінгвоцид" у сучасних дослідженнях, які торкаються проблем міжнаціональних взаємин в Україні періоду її бездержав-

ності, важко пояснити термінологічною необізнаністю. 1992 р. 20-тисячним накладом вийшло третє видання книжки "Мова і нація"[7], яке починається розділом "Лінгвоцид", 1994 р. — 30-тисячним накладом її четверте видання[8], а 2003 р. — п'яте (наклад не вказано)[9]. 1997 р. видано 3 тис. примірників книжки "Україна: від мови до нації", де один із розділів присвячено лінгвоцидові[10]. Щойно 2005 р. з'явилася книжка[11] з цим словом у заголовку. Видання можна вважати хрестоматією з теорії і практики нищення української мови в СРСР. Не торкаючись тут причин ігнорування терміну "лінгвоцид", зауважимо, що ми "не зуміємо нічого побачити, поки цього не назвемо"[12], бо, щоб "відтворити світ, потрібне слово" (Поль Рікер), бо "слово є чимось пізнішим, що долучається до предмета, який уже існує, але тільки слово творить цей предмет"[13]. Що більше, слово має не тільки екзистенційний зміст, а й етичний (моральний) та естетичний потенціал, який реалізується в процесі його рецепції і вживання[14].

СУТЬ ЛІНГВОЦИДУ

Лінгвоцид (від лат. — lingua — "мова" і caedo — "вбиваю") разом із геноцидом та етноцидом належить до тріади антигуманних процесів, спрямованих на фізичну або етнічну ліквідацію окремих людських спільнот. Лінгвоцид — це свідоме, цілеспрямоване нищення мови як головної ознаки етносу — народності, нації. Він є передумовою масової манкуртизації та винародовлення народу. Без лінгвоциду неможлива втрата народом історичної пам'яті, етнічного імунітету, національно-культурної самототожності. Проміжною метою лінгвоциду є етноцид — ліквідація якогось народу як окремої етносоціальної спільноти, а його остаточною метою — асиміляція, тобто поглинання одного народу іншим з метою етнічного розширення останнього, прирощення його етнічної субстанції. Єврейський публіцист Поль Жіневскі запитував: "Хіба асиміляція не є безболісною смертю, яка, звичайно, краща "за остаточне розв'язання" єврейської проблеми (за Гітлером), але яка має точно такі ж наслідки?". Таке запитання мають усі підстави ставити й українці, як і інші колись чи ще й тепер поневолені народи.

Радянська наука та ідеологічні структури, які її контролювали, свідомо замовчували це слово і маніфестоване ним поняття, оскільки воно викликало

надто прозорі асоціації зі становищем "національних" (російська вважалася міжнаціональною) мов підлеглих народів. Нема слова — нема проблем.

Лінгвоцид як знаряддя етноциду практикується в усіх поліетнічних державних утвореннях, де уникнути мовної боротьби між панівним і підлеглими етносами (етнічними групами) неможливо. Ілюстрацією може слугувати ставлення до української мови в минулому, коли Україна була розшматована кордонами сусідніх держав, та й нині — в тих краях, де українці живуть на своїх етнічних територіях за межами України (Росія, Білорусь, Польща, Словаччина, Румунія, Угорщина), і в самій Україні — на тих її теренах, де русифікація пустила глибокі корені.

Як ідеологія, національна політика та соціально-політична практика лінгвоцид має різні форми і використовує різні засоби[15]. Ідеалом асиміляторів є тотальний, повний лінгвоцид, коли, скажімо, заборона вживати якусь мову охоплює і письмове, й усне мовлення, всі його різновиди, стилі і жанри. 1786 р. усі попи і дяки в підросійській Україні були зобов'язані правити службу Божу і читати молитви "голосом, свойственным российскому наречию", а щоб у цьому голосі не було відхилень, служителі культу були вимушені всюди, навіть удома, розмовляти тільки по-російськи. Для них заборона української мови була тотальною.

Але здійснювати тотальний лінгвоцид у повному обсязі важко або й неможливо, тому він здебільшого буває вибірковим і проводиться де у ширших, де у вужчих масштабах. Вибірковість стосується певних сфер уживання мови, її підсистем та одиниць або певних категорій мовців.

Традиційно лінгвоцид спрямовується передусім на писемне мовлення — цілковито або частково (на графіку, орфографію, певні сфери писемності тощо). За Емським указом 1876 р. українці позбавлялися права друкувати оригінальні твори і переклади, крім історичних та художніх текстів, у яких "не допускати жодних відхилень від загальновизнаного російського правопису". Емський указ забороняв також сценічні вистави українською мовою.

У XX столітті письмо втратило монополію на фіксацію мовлення. З'явилися нові способи його "консервування" і транспортування. Однак звукозапис, кіно, радіо, телебачення, Інтернет відкрили широкі можливості не лише для розвитку, а й для нищення мов.

Лінгвоцид здійснюється як шляхом заборон (державою, Церквою), так і радикальнішими методами — винищенням носіїв мови або їх розсіянням. У завойованій Ірландії англійці вішали всіх місцевих католицьких священиків і вчителів. Радянська влада, прийшовши 1939 р. на західну Україну, майже поголовно репресувала (знищила

або загнала в табори ГУЛАГу) місцеву українську інтелігенцію — так само, як перед цим репресувала українську інтелігенцію в УРСР, де, зокрема, були знищені майстри національної мови — письменники та її дослідники — мовознавці. "Розгром почався з Інституту мовознавства Академії наук. Перший сигнал до розгрому було подано московською газетою "Правда" від 27 квітня 1933 р. У ній з'явилася розлога стаття якогось Б.Лєвіна під заголовком "Як орудували буржуазні націоналісти". У цій статті підкреслювалося, що Інститут мовознавства ВУАН — це зосередження ворогів, буржуазних націоналістів, прямих спадкоємців і учнів у справі СВУ С.Єфремова. Усі наукові розвідки Інституту мовознавства — це ворожа ідеологія реставрації капіталізму, відриву України від СРСР, відчуження української мови від "братерської російської" й намагання поєднати її з польською та німецькою мовами. <...>. Цю "мовознавчу дискусію" швидко завершило ДПУ, заарештувавши, починаючи з кінця 1933 і пізніше, майже всі наукові кадри і практичних популяризаторів українського мовознавства на чолі з найвидатнішими вченими того часу О.Курило, Є.Тимченком, Сулимою, О.Синявським, М.Наконечним, К.Немчиновим, С.Смеречинським, М.Драй-Хмарою"[16]. Лінгвоцид поєднали з геноцидом супроти лінгвістів.

Геноцид поширили навіть на компартійну верхівку УРСР: із 102 членів і кандидатів у члени ЦК КП (б)У після чистки 1937 р. вижили тільки 3 (три).

По другій світовій війні польська влада виселила українців з їхніх земель на подаровані їй союзниками німецькі території (акція "Вісла"). Українців розміщували врозсип: не більше 3-4 родини в одній місцевості, аби вони не могли спілкуватися, організувати школу, церковну громаду тощо.

Лінгвоцид має керований характер: його організаторами і виконавцями є державні (церковні, громадсько-політичні) структури, які діють "кнутом и пряником". Коли у суспільстві виробляються відповідні тенденції, психоповедінкові моделі, вони діють самі собою — з'являється тиск соціального середовища. Йому важко або й неможливо протистояти — виникає явище автоетноциду[17], яке починається автолінгвоцидом. Василь Стус розповідав про Донеччину, де він 1962 року вчителював: "Я попросив (у їдальні): "Дайте мені, будь ласка, на перше борщ, на друге шніцель". У цей час один із шахтарів, вилаявшись матірно на мою адресу, сказав: "Ты что, падло, по-нашему говорить не умеешь? Что ты говоришь "дайте на перше", ты что, не можешь по-человечески сказать?" Що змінилося у цьому краї за 43 роки? Ось свідчення ветерана II-ої світової війни з Донецька: "Людина, яка в нас розмовляє українською, може "нарватися" на багато, багато і багато

проблем. Як мінімум можуть брудно облаяти, сказати, що "Скоро вас, украинцев, разрывать будем" або "Говорите нормальным человеческим языком". А можуть і з транспорту викинути, і побити — тільки за мову! <...>. І я благаю своїх онучок розмовляти в місті чужою мовою, бо дуже боюся за них!". І ще одна фраза з цієї статті: "У Донецьку серед великої кількості видань немає жодної міської газети українською мовою! А українців в області, згідно з останнім переписом, 56,7%. Так люди і перетворюються на манкуртів, на людей без історії, мови, минулого і майбутнього"[18]. У незалежній Україні 2005 р. мовна ситуація в окремих регіонах стала гіршою, ніж була в УРСР тоді, коли про цю проблему писав у книзі "Інтернаціоналізм чи русифікація?" Іван Дзюба. Не лише в Польщі чи Росії, а й у Криму, на Донбасі українська мова для її носіїв часом виявляється не тільки зайвим, а й небезпечним вантажем. Автор щойно цитованого листа не назвав свого прізвища, боячись, аби його "онучки не поповнили рахунок побитих або зниклих безвісти". Навіть у Києві українськомовна людина не завжди почувається комфортно.

Питаннями лінгвоциду в Україні клопочуться в основному мовознавці-україністи, котрі мають схильність і відвагу досліджувати цю проблематику в контексті соціолінгвістики і, значно рідше, психо-лінгвістики та етнолінгвістики. Проте

дослідження лінгвоциду не може бути обмежене рамками науки про українську мову. І за причинами, і за перебігом, і за наслідками він є явищем екстралінгвальним, а отже, виходить далеко за межі того, що Фердинанд де Соссюр називав зовнішньою лінгвістикою, і навіть за межі всієї сукупності її інтердисциплінарних відгалужень — соціолінгвістики, психо-лінгвістики, етнолінгвістики та ін.

АСПЕКТИ ЛІНГВОЦИДУ

Крім чисто лінгвістичного, у дослідженні лінгвоциду є низка інших аспектів: етно-, психо-, соціолінгвістичний, політичний, геостратегічний, економічний, демографічний, інформаційний, міжнаціональний (міжетнічний), регіонально-субетнічний, культурологічний, релігійно-конфесійний, освітній, військовий, футурологічний, зіставний, мета-теоретичний та ін., — без висвітлення яких суть лінгвоциду, його причини, здійснення та наслідки не можуть бути адекватно розкриті.

Зупинимося, бодай фрагментарно, на деяких із них.

ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

Лінгвоцид — це насамперед політичне поняття, яке відбиває один із напрямків внутрішньої і зовнішньої мовної політики держави. Президент Франції Жорж Помпіду вважав, що з усіх політичних питань найскладніше лінгвістичне. Провансальська, корсиканська, нормандська та інші мови Франції, які ще від ордонансу Франциска I 1539 р. заборонялися, оголошувалися пату а, а потім і мертвими, у минулому столітті почали оживати і потрохи ставати на ноги, причиняючи тим самим для держави клопіт. Тому Франція ігнорує "Європейську хартію регіональних мов або мов меншин", яку двічі з поспіхом і вкрай некваліфіковано ратифікувала Верховна Рада України. Не ратифікувала цю Хартію і Російська Федерація. У цій країні вже давно виконується програма "Русский язык", при Кабінеті міністрів є Комітет російської мови, який провадить велику роботу в країнах СНД. Попри продовження російськомовної окупації України, Росія постійно тримає в напрузі українську владу і громадськість безпідставними заявами про дискримінацію російської мови, ущемлення прав російськомовного населення, насильницьку українізацію та вимогами надати російській мові статус державної в Україні.

Водночас у Російській Федерації, де проживають мільйони українців, немає жодної державної української школи.

Проросійським силам в Україні, "п'ятій колоні", як і їх попередникам у радянські і царські часи, зрозуміло, що коли будуть подолані наслідки лінгвоциду, коли відбудеться мовне відродження України, про її інкорпорування Росією доведеться забути назавжди. В етнічній структурі населення Росії неросійська складова швидкими темпами збільшується, а російська, відповідно, зменшується, що для цієї держави загрожує фатальними наслідками. Поліетнічна імперія життєздатна тільки за умови домінування центрального етносу. Звідси намагання політичними, економічними, культурними, релігійними, інформаційно-мовними засобами знову інкорпорувати Україну й асимілювати українців. Має цілковиту рацію Віталій Дончик: "Нинішніх супротивників української мови в незалежної України рівно стільки, скільки й ворогів нашої незалежності".

Царська Росія провадила політику "выравнивания народностей", вважаючи, що "народ, доколе сохранит веру, язык, обычаи и законы, не может считаться покоренным" (з офіційного документу 1865 р.), комуністична Росія — політику "злиття мов", пізніше "гармонійної двомовності", яка мала ту саму мету.

"Скидається на те, — пише Роман Шпорлюк, — що Сталін вважав мовну єдність одним із головних факторів виживання імперії.

Класова солідарність та економічні фактори здавалися не такими важливими для інтеграції народів СРСР, як спільна мова чи спільна історична пам'ять (яку, зрештою, можна було сфабрикувати)"[19]. Так думали і його наступники. Тому нині не тільки країни Прибалтики, а й Казахстан, Азербайджан, Туркменістан та інші провадять широкомасштабну політику мовної ренаціоналізації. Так, у Киргизії ухвалено закон, за яким усі держслужбовці зобов'язані знати киргизьку мову, а засоби масової інформації повинні вживати її мінімум на 50%; поступово ця мова має стати основною в державі.

У США тривалий час провадилася політика melting pot ("плавильного казана"), у Польщі — політика гомогенізації. У цих країнах, як і у Великій Британії, Франції, Іспанії, Канаді, Угорщині, Чехословаччині, Туреччині, Китаї, політиці лінгвоциду властиві специфічні прикмети, неоднакові методи, темпи, рівень жорстокості тощо, але він тотожний за метою і суттю.

У сучасній Україні, де лінгвоцид значною мірою продовжується, занепокоєні громадяни, політичні та громадські організації здебільшого звинувачують у цьому владу. Справді, якщо стосовно етноменшин, насамперед російської, внутрішня

мовна політика перевищує світові стандарти, то щодо мови титульного народу вона постійно викликає обґрунтовані нарікання і протести. Зовнішня ж мовна політика в Україні фактично відсутня.

Подібні звинувачення можна почути і на адресу влади деяких інших країн. "Легковажна мовна політика провідної верстви, а згодом уряду в Ірландії допровадила до майже тотального зникнення гальської мови корінного кельтського населення країни"[20]. Філософ Мирослав Попович про втрату мови міркує так: "Я сказав би, що мова тут не є визначальною, — маємо приклад Ірландії, яка зберегла "серце", але мову втратила. Та ви не дорікнете їм, що вони погані кельти..." (ПіК. - 2000. - № 5). Самі ж ірландці, зокрема Нобелівський лауреат у галузі літератури Шімус Гіні (Seamus Heaney), реагують на це інакше: "Втрата мови і притім втрата головного визначальника ідентичности, принаймні з точки зору чужомовного довкілля, сьогодні допроваджує деяких передових письменників Ірландії до розпачу й глибоких духовних страждань"[21]. Додамо, що нинішня ірландська держава провадить належну мовну політику. Ірландська мова оголошена державною, кожен артист зобов'язаний бодай один раз щомісяця виступати на сцені ірландською мовою, уряд домагається, щоб у Євросоюзі вона стала однією з мов другого плану.

ДЕМОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Поставмо запитання в дусі української "якбитології": скільки сьогодні налічувалося б українців у світі, якби вони величезними масивами не були асимільовані, якби ареал української мови, як у часи гетьманування Богдана Хмельницького й Івана Виговського, простягався до Вісли, якби край, який нині називають Закарпаттям, не втратив двох третин своєї української території, якби Берестейщина і велика частина Слобожанщини (Білгородщина, значною мірою Курщина, Воронiжчина), Кубань та інші українські землі були у складі України? Якби мільйони українців, переселених або виселених у Сибір, на Далекий Схід, на Північ, у Казахстан, Середню Азію, залишалися в Україні або мали можливість національно зберегтися там, куди їх перемістила царська і більшовицька влада Росії? Якби західна українська діаспора мала підтримку материкової України, як мають розсіяні по світу євреї, поляки, хорвати, словаки та інші від своїх держав? Навіть попри революції, війни, голодомори, інші форми геноциду українців налічувалося б принаймні вдвічі більше, ніж є їх нині.

Одним із інструментів лінгвоциду є змішані шлюби. На відміну від Англії чи Франції, Росій-

ська імперія царського й комуністичного періодів всіляко заохочувала такі шлюби. Про них спеціально йшлося вже у Коломацьких статтях [22], до них спонукала Катерина II. Ідея таких шлюбів полягає в тому, що нащадки змішаних сімей переважно ідентифікують себе з державним етносом. Це знайшло своє вираження в радянському фольклорі: "Папа — турок, мама — грек, а я русский человек".

"Збільшення міжетнічних шлюбів, — пише сучасний дослідник, – призводить до зростання чисельності соціальних груп, які "забувають" власне етнічне коріння, пристосовуються до транснаціональної пропаганди загальнолюдських цінностей"[23]. Коріння більшістю таких людей справді забувається, а щодо пропаганди "загальнолюдських вартостей", то це твердження помилкове або побудоване на свідомому спотворенні реальності. Загальнолюдські вартості не існують самі собою, а в конкретних культурно-цивілізаційних спільнотах і тому мають національну забарвленість. Невже Катерина II шляхом змішаних шлюбів планувала зміцнити загальнолюдські вартості? Або міжвоєнна Польща? І там, і там йшлося про елементарне поглинання українців, відповідно, російським і польським етносами. Інша річ, що розмови про загальнолюдські вартості використовуються для приховування справжньої мети асиміляторів.

Як засвідчують сучасні дослідження, міжетнічні шлюби призводять до зниження інтелектуальних здібностей, підвищення відсотка смертності тощо. Тому стимулювання міжетнічних шлюбів окремі вчені розглядають як засіб етнічного геноциду[24].

Змішані шлюби масово не можуть укладатися там, де немає змішування народів. Тому царська і комуністична Росія заселяла Україну росіянами й іншими "інородцями", а українців виселяла з рідної землі. Так, за указом від 8 березня 1835 р. російські купці на три роки звільнялися від податків, якщо селилися в Києві і будували там житло. У другій половині XIX — на початку XX ст. (від 1869 аж до 1919 р.) для заохочення переїзду чиновників в Україну їм давали тут більшу платню. Особливо ревних нагороджували медаллю "За обрусение края". Але, очевидно, привабливішою таки була доплата:

Если продуемся, в карты играя,
Поедем на Волынь для обрусенья края.

Козьма Прутков.

Західні дослідники пов'язували посилення русифікації у 60-70-их роках минулого століття зі зміною демографічної ситуації в СРСР, а саме швидким зростанням неросійського населення,

особливо в середньоазійських республіках, що провадило до втрати росіянами переваги в кількості, а тим самим і панівного становища. "Подолати цю загрозу можна було шляхом асиміляції українців і білорусів — з етнічного погляду ближчих до росіян народів"[25]. Цьому мали слугувати такі ідеологеми, як "гармонійна двомовність", "друга рідна мова", "взаємозбагачення мов", "дружба народів — дружба мов" тощо, під прикриттям яких відбувалося створення російських анклавів, посилення національного безправ'я, скорочення кількості національних шкіл, видань, тиражів, репертуарів, дискримінація національних меншин, зокрема, 7 мільйонів українців, які проживали за межами УРСР.

МІЖНАЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Мова є основним засобом спілкування, але тільки для тих, хто нею володіє. Щодо інших вона є комунікативним бар'єром. У національних республіках СРСР основна увага приділялася вивченню російської мови.

Вивчалися й іноземні мови, але вкрай неефективно. Внаслідок цих обставин російська мова ставала засобом ізоляції неросіян від світу — вони мали дивитися на світ крізь "широке" вікно російської і, за бажанням, "вузьке" вікно своєї мови.

"Поети, — зауважував Василь Барка, — повинні говорити або, принаймні, читати трьома мовами. Це відкрита брама для в'язнів". І не тільки для в'язнів, а й для самої мови. Для повноцінного поступу вона має контактувати з якомога більшою кількістю мов, а не пливти в фарватері тільки однієї з них, бо це шлях до втрати творчих потенцій, гальмування або й зупинення розвитку власних виражальних засобів, шлях перетворення на анемічну копію іншої мови і, як сказав Святослав Караванський, до "смерти через подобу". Порівняймо: через словники російська мова пов'язана із 119 мовами світу, а українська — лише з 15 (дані за 1998 р.).

У підросійській і підрадянській Україні політика знищення провадилася не тільки щодо української мови, а й стосовно мов інших етнічних груп України — кримськотатарської, німецької, івриту, грецької і т.д. Опосередковано, а може, й безпосередньо, це спрямовувалося знову ж таки проти української мови, оскільки

— викликало національні заздрощі (чому, наприклад, грецькі навчальні заклади ліквідовано, а українські — ні?);

— вербувало антиукраїнські сили із неросіян;

— збільшувало масу російськомовних громадян;

— створювало однорідність (російськість) мовного простору, з яким контрастувала тільки українська мова;

— породжувало відчуття приреченості української мови, намагання утримати її при житті тільки "відсталими маргіналами-націоналістами".

Усе це разом сприяло тискові на україномовних комунікантів, змушувало їх почуватися наче в чужій країні або ж у мовному гетто. Усвідомлення цих загроз спонукало українські патріотичні сили підтримувати національно-мовне відродження етнічних груп України.

РЕЛІГІЙНО-КОНФЕСІЙНИЙ АСПЕКТ

За Біблією, багатомовність є карою Господньою за гріх гордині (Вавилонське стовпотворіння). У середні віки існувало поняття тримовної єресі, згідно з яким мовами Святого Письма визнавалися тільки давньоєврейська, давньогрецька і латинська мови, а всі інші такої гідності не мали. Коли грецькі місіонери Кирило і Мефодій переклали християнські сакральні тексти старослов'янською, то німецькі латинники казали, що гріх славити Господа "мовою базару". Подібно говорили і говорять донині ієрархи РПЦ Московського патріархату та її філії в Україні — УПЦ МП про українську мову. Ця Церква не тільки ніколи не протестувала проти лінгвоциду в Україні, а й була, та й залишається, одним із найпотужніших знарядь його здійснення. "Коли буде багато мов, то піде розбрат ("смута") на землі", — стверджував московський патріарх Никон.

А щоб цього не сталося, РПЦ неодноразово докладалася до спалення українських книг і бібліотек, забороняла друкувати книги (навіть "Буквар") українською мовою, перекладати християнські тексти, виголошувати проповіді, говорити по-українськи загалом. Понад те, РПЦ коригувала щодо мови Святе Письмо. "В книзі Естер (Есфір) І;

22 оригінал і переклади цілого світу (серед них і Острозька Біблія 1581 р.) дають: "Щоб кожен чоловік був паном у домі своєму й говорив мовою свого народу". Це дуже важливе для поневолених народів Росії місце російський св. Синод дає так: "Да будет страх им в жилищах их...", — писав Іван Огієнко[26].

Однак православ'я в Україні було не метою, а засобом, як був ним і католицизм. "Позірно католицька місія Польщі на сході тільки зверху закривала її дійсні плани — при допомозі латинського обряду систематично польщити русько-українські землі аж до їх повного винародовлення та влучення їх як невідлучної частини вдвоє меншої Польщі. <...>. Не про поширення католицької віри тут ішлося, а про культурно-політичну експансію польського народу на землі Руси"[27]. Примусове навернення греко-католиків, яке проводила духовна і світська російська влада на Правобережній Україні після її приєднання до Росії, мало наслідком перехід великої кількості українців у римокатолицизм, що своєю чергою призвело до втрати ними рідної мови та цілковитого ополячення. Мали проблему з греко-католицизмом й інші асимілятори, які збільшували свої етноси коштом українців. Земплинський жупан М.Славік у зв'язку з переписом населення 1921 р. писав в обіжнику: "На Словаччині нема ні русина, ні русинки. Це лише мадярський уряд видумав їх для

того, щоб словаків, які говорять земплинським наріччям, відірвати від корінних словаків, щоб було їх легше мадяризувати. <...>. Правда, що в них інша релігія, греко-католицька, яку називають руською вірою, але від того вони не будуть і не є русинами"[28]. Як насправді угорська влада ставилася до русинів (українців) видно з таких фактів. 1908 р. вона заборонила вживання мови "угроросів" в усіх сферах громадського, культурного і релігійного життя, не можна було навіть катехизм учити руською мовою, а перед першою світовою війною було закрито всі без винятку руські школи, заборонено книгодрукування, кирилицю замінено на латиницю, цілковито латинізовано Богослужіння в руських церквах. Навіть образи мадяризували: у старовинному монастирі в Марія-Повчі русько-слов'янські написи переробили на угорські.

СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Утрата державності мала наслідком деформації в соціальній структурі українського суспільства, які призводили до лінгвоциду. Тривалий час український народ майже чи й цілковито був позбавлений власної еліти. Вона була або знищена, або ж перейшла на бік поневолювачів. Понад половину польської аристократії становили колишні українці (Вишневецькі, Потоцькі, Пузини та ін.), які здебільшого були найлютішими ворогами українства, його культури і мови. Неукраїнськими стали і міста. Наприклад, у Львові русини (українці) мали право селитися тільки на одній вулиці, яка й донині має назву Руської.

Ще гіршою виявилася ситуація з приєднанням України до Московії. "Перш усього українське панство, почасти куплене Москвою, почасти вирізане нею, потрохи заслане, стероризоване або приголублене, швидко покинуло свій народ, перебігло на бік дужчого, здалось, асимілювалось, стало "руським", — писав Володимир Винниченко.

Українське суспільство було "сплющене" до одного класу — селянства. Це давало підстави говорити, що українською розмовляють тільки "поп і хлоп", що вона "мужицька", а в радянські часи — колгоспна ("колхозный язык").

Намагання не випустити українську мову з-під селянської стріхи мало далекосяжну мету — мовно розчленувати народ, позбавити його природного зв'язку між суспільними верствами. Це, як писав Михайло Грушевський, "прирекло б на темноту народні маси або привело б врешті-решт до існування двох мов: української для народу і (велико)російської для інтелігенції".

У радянські часи з'явилася ідея боротьби культури міста (пролетарської, прогресивної, російськомовної) і культури села (селянської, реакційної, українськомовної). "Вища" російська культура міста мала поглинути "нижчу" культуру села разом із її мовою. Але найстрашнішого удару мові було нанесено ліквідацією класу українського селянства винищенням голодом, депортаціями, перетворенням його на сільських пролетарів — колгоспників. Українська мова значною мірою втратила соціальну базу, наявність якої робила мову незнищенною навіть в умовах заборон та інших форм лінгвоциду.

У царські часи акцент у денаціоналізації і російщенні робився на верхи українського суспільства. Так, 1889 р. було заборонено українські спектаклі з життя інтелігенції, купецтва, міщанства. У радянський час зросійщували насамперед ту ж інтелігенцію і робітництво.

Нині, коли майже дві третини населення України проживає у містах, як засоби денаціоналізації, крім традиційних, використовується маскультура, порнографія, блатний жаргон тощо – все те, що погано прищеплювалося в сільській місцевості, але тепер знаходить дорогу і туди.

ОСВІТНІЙ АСПЕКТ

Чия освіта, того й мова. Микола Костомаров на початку 60-их років XIX ст. писав: "Народ має вчитися, народ хоче вчитися; якщо ми не дамо йому умов і засобів учитися своєю мовою — він буде вчитися чужою — і наша народність загине з освітою народу". Але саме етнічну загибель неросійських народів, насамперед українського, мала на меті російська держава. "Кінцевою метою освіти всіх інородців, що проживають у межах нашої вітчизни, безперечно, має бути обрусіння", — заявив 1870 р. міністр освіти Росії Д.Толстой. Подібну мету ставила угорська, а пізніше чехословацька влада на Закарпатській Україні, уряд міжвоєнної Польщі в Галичині і на Волині, міжвоєнної Румунії на Буковині і в Південній Бессарабії. Для радянської України показовими є такі дані: наприкінці 80-их років минулого століття на Донбасі серед науковців й освітян українці становили тільки 15%, хоч в етнічній структурі населення краю вони переважали (50,7%). "Хохлов у науку не пущать" — золоте правило імперського думання, за яких би режимів і строїв це думання не "проістєкало", — пише Дмитро Степовик.

Як виглядала мовно-освітня ситуація на радянській Західній Україні, можна довідатися з книжечки заслуженого вчителя України Петра Сов'яка, який понад 40 років викладає історію в сільській школі на Дрогобиччині. "У той час, коли все українське було розтоптане, знецінене, зведене до нуля, коли українська мова на всіх рівнях упосліджувалася, коли педінститути випускали українських мовників низької кваліфікації, які, крім "Бур'яну" Головка, нічого не знали, бо їх так запрограмували, бо вони стали закладниками великої політики, коли на спеціальність "українська мова і література" бажаючих було мало, бо непрестижно, коли навмисно на цю спеціальність приймали калік з дефектами мови, чим в учнів викликали кпини і скептичне ставлення до предмета, вчителі російської мови були в іншому становищі. Вони не тільки одержували 15%-ну надбавку до зарплати за русифікацію, а були фахово краще підготовлені, краще забезпечені посібниками, додатковою літературою, навіть зовнішністю були привабливішими. <...>. В школах часто проводився "День русского языка", згодом "Неделя", і дійшло до "Месячника". <...>.

Під час тих місячників заставляли всіх учителів та учнів спілкуватися по-російськи. Своєю чергою, вчителі російської мови і літератури були своєрідними наглядачами і підганяйлами цього процесу.

З високої трибуни району навіть пропонувалося вчителям історії як ідеологічного предмета перейти на російську мову викладання, тоді й вони одержать 15%-ну надбавку"[29].

За 15 років незалежності ситуація в освіті змінилася, але значно меншою мірою, ніж треба було б зробити для подолання рецидивів лінгвоциду через цю сферу суспільного життя, і незрівнянно менше, ніж про це пишуть прихильники продовження російщення України.

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Про негативні зміни у психології народу, який втрачає рідну мову, писали визначні українські вчені-поліглоти Олександр Потебня, Іван Франко, Іван Огієнко та ін. Говорила про це і визначний історик Олександра Єфименко: "У цій "денаціоналізації" українського народу є деякі практичні вигоди — зручніше, коли люди, що живуть в одній державі, розмовляють однією мовою. Але практичні вигоди аж ніяк не окуповують жахливих духовних втрат, що тягне за собою перетворення однієї народності на іншу.

Втрачаючи рідну мову, народ втрачає разом з нею і своє духовне надбання, яке він нажив за багато віків, свій особливий спосіб розуміння світу, особливий спосіб передавати це розуміння, свої запаси мудрості, що зберігаються в народній поезії, в творах усної словесності, якими багатий кожний обдарований народ. Познайомтеся, хоча б, наприклад, з українськими "народними думами"; кожна із них є поетичний і водночас історичний твір високої художньої і наукової вартості. І все це народ втрачає разом з мовою. Народна душа бідніє, вироджується, народ падає в своїх духовних силах, переходить на нижчий ступінь розвитку; слова чужої мови, хоч і спорідненої, є для

нього мертві звуки, які не викликають думок, відчуттів, всієї тієї плідної творчої праці, що її викликають звуки мови рідної". (Пам'яті Тараса Григоровича Шевченка, 1901 р.). Українці, загнані у російську мовну клітку й довго утримувані в ній, за інерцією продовжують перебувати у цій клітці і нині. Серед наших комплексів є і страх перед рідною мовою. Українець, як Едип, убив свого батька — свою самість, свою мову, і вертається вона до нього хіба в пісні за столом чи, як у героя новели Ю.Щербака, у передсмертному маренні. Але й убив і дар мови. Новою, прибраною замість убитої в собі рідної мови українці ще можуть спілкуватися, виражати свою агресію, але не можуть творити (свідчення того, наприклад, російськомовні фільми кіностудії ім. Довженка). І рідною теж: між його свідомістю і архетипальними, творчими пластами мови стоїть Едипів комплекс — почуття вини, ненависть до себе, що зовні проявляється як ненависть до мови, страх перед мовою та інші деструктивні почуття, що їх психологи називають синдромом розкладу"[30]. Постійний тиск, переслідування, зневажання, неможливість зробити кар'єру не могли не мати наслідків у психіці багатьох українців. Українськість витіснялася з їхньої пам'яті. А людина здебільшого намагається забути все, що асоціюється з негативними емоціями. Сформувавши українське безпам'ятство, Росія багато в чому домоглася свого: чимало українців не хочуть

чути про штучні голодомори, масове розкуркулення, виселення на Північ і в Сибір, колгоспне кріпацтво, періодичні чистки в рядах КПБ(у)-КПУ, винищення інтелігенції, варварське ставлення до землі, природи і людей, яких ненавчених і неозброєних масами гнали під німецькі кулі. Ці українці і далі стоять за тих, хто це все організовував. Тому наші проблеми — як мовні, так і національні загалом — пов'язані не так із негативними сторонами ментальності, як із втраченою або спотвореною історичною пам'яттю народу.

Коли йдеться про психологічний аспект лінгвоциду, треба брати до уваги не тільки психологію поневолених, а й психологію їх поневолювачів. Англійці як імперський народ ніколи не намагалися перетворювати колоніальні народи на англійців. Агресивні ж сусіди України тільки тим і займалися — полонізували, мадяризували, румунізували, словакізували, чехізували (у 1918 - 1938 рр.). Не маючи імперської величі, вони хотіли збільшувати свою етнічну субстанцію коштом інших народів. Останнє донині властиве росіянам. Зокрема, завдяки цьому вони зросли від 4 мільйонів у часи Богдана Хмельницького до 129 мільйонів у 1989 р.

Етнопсихолог Б.Ф.Поршнєв висловився, що в історії людства ніколи не було людоїдства, бо тих, кого їли, не вважали за людей.

Подібно з лінгвоцидом: аби проковтнути бодай частку України, поляки доводили, що галицький говір — це територіальний різновид польської мови, словаки — що закарпатські говірки належать до словацької мови, румуни, що українці Буковини — це румуни, які забули румунську мову. Росіяни та зросійщені інородці, які прагнуть дійти до Індійського океану (Петро І, В.В.Жириновський) і "до Египта раскарячить ноги" (С.Єсенін), думають ширшими масштабами, тому в минулому заявляли, що "никакого особенного малороссийского языка не было, нет и быть не может"[31], а тепер закликають: "ни под каким видом не признавать прав на существование за государством "Украина", "украинским народом" и "украинским языком"[32].

РЕГІОНАЛЬНО-СУБЕТНІЧНИЙ АСПЕКТ

Корінних мешканців України, як і сто років тому, поділяють на українців, хохлів і малоросів. Цей поділ певною мірою має і географічні контури.

Серед малоросів незрідка трапляються люди, войовничо налаштовані проти української національної ідеї, проти української мови. "Зворотний бік національного самоприниження — це почуття агресивності, що його можуть виявляти денаціоналізовані особи до тих, хто й надалі користується рідною мовою"[33]. На подібне перехворіла свого часу Галичина. На початку XX ст. молодше покоління місцевих москвофілів стало на позицію повного ототожнення українців Галичини з росіянами, виступало за національну і культурну єдність із ними, за повний перехід на російську мову. Поступ української державності, розумна політика влади, активність громадсько-політичних сил матимуть наслідком те, що і про малоросійство через певний час українці говоритимуть у минулому часі. Провінціалізація мови — це теж одна із форм лінгвоциду. З-під української мови вибивали діалектну підоснову, аби її саму опустити на рівень діалекту панівної мови. До російсько-українського суржика ставлення було цілком толерантне, а вживання діалектизмів у художній,

публіцистичній літературі, особливо в перекладах гостро засуджувалося. Директор Інституту мовознавства АН УРСР І.К.Білодід всіляко поборював діалектизми з південно-західного ареалу. Однак боротьбою з "гуцулізмами" не обмежувалися — діалектологічний матеріал, зібраний Інститутом мовознавства, під час евакуації затопили у Дніпрі, гальмували публікацію Атласу української мови, московська влада відкинула план досліджень українських говірок в РСФСР.

Ще одним напрямком лінгвоциду є намагання розколоти український народ на основі субетнічних відмінностей. Українців Сходу і Півдня оголошують ближчими до росіян, ніж до решти українців, силкуються створити "четверту" східнослов'янську націю — русинську. Дивує одностайність наших сусідів, попри їхні політичні, національні і навіть расові відмінності, у намірах розшматувати український народ. У 1929 році, коли Леонід Бачинський уперше назвав "Підкарпатську Русь" Закарпатською Україною, його вигнали з Чехословаччини, до якої тоді входив цей український край. Польський політик Ю.Бек на зустрічі з А.Гітлером, Й.Ріббентропом і Г.А.Мольтке 5 січня 1939 р. переконував їх, що русини Карпатської України не мають нічого спільного з українцями. 1993 р. в Угорщині русини законом відділені від українців і визнані окремою меншиною.

ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Одним із засобів лінгвоциду є маніпулювання історією. Коли вожді СРСР у 30-і роки перейшли з класових позицій на російськоцентричні, то була переглянута і концепція минулого.

Київська Русь почала розглядатися як колиска трьох братніх народів, які мали спільну мову, що була розірвана монголо-татарською навалою — від стовбура руської мови ("русского языка"!) відросли українська й білоруська гілки. "Злиття" української і білоруської мов з російською мало виправити цю історичну "несправедливість". Те, що було спільним, повинно було знову стати спільним — за законом заперечення заперечення.

Оскільки російський народ був оголошений першим серед рівних, то почалися зміни в кадровій політиці з метою заміни керівних кадрів росіянами і нищення всього неросійського, зокрема, закладів освіти, видавництв, органів масової інформації та ін. Водночас пропаганда продовжувала говорити про небувалий розквіт радянських народів, завдяки турботі ленінської партії та її вождя Й.В.Сталіна. Турбота про мови і культури була, як сказав би Мартін Террі, виявом "позитивної дискримінації", базованої на марксистській тезі про відмирання через розквіт. Але розквіт був віртуальним, а відмирання було реальним.

ФУТОРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

З тих понад 5,5 тисяч живих мов світу, які в останній чверті XX ст. зафіксовані ЮНЕСКО, до кінця XXI ст., за прогнозами футурологів, залишиться не більше 350 — 400. У 60-і роки минулого століття українська мова за кількістю носіїв входила до 50 найпоширеніших мов світу. Нині, очевидно, це місце втрачене. Причини відомі: це насамперед демографічна, мовна й освітня політика московсько-комуністичної влади у хрущовські й особливо брежнєвські часи та винародовлення й асиміляція українців в Україні, на українських землях у сусідніх країнах (Росії, Польщі, Словаччині, Білорусі, Молдові, Румунії, Угорщині) і в країнах поселення (східній і західній діаспорі).

ООН задекларувала право окремих людей і народів звільнитися від наслідків колоніальної залежності. Це право стосується і мови. Українська наука мала б докладно дослідити всі складові процесу лінгвоциду і виробити для суспільства і владних структур України конкретні рекомендації з метою його припинення, можливої ренаціоналізації бодай частини асимільованих українців та їхніх нащадків, планування мовного розвитку української етнічної (українців світу) та політичної

(громадян держави України) нації на близьку і далеку перспективу. Миритися з наслідками лінгвоциду, тому що буцімто "так історично склалося", чи вважати, що "ідеологічні та етнічні ресурси державного розвитку і планування мають локальний, короткотерміновий та дезінтеграційний характер, що не тільки не відповідає, а й суперечить сучасним світовим тенденціям"[34], означає або не мати волі до національного життя, або ж неадекватно сприймати тенденції розвитку етнічної структури світу. "Сьогодні необхідно створити культ української мови, оскільки вона потребує допомоги кожного українця — свого носія і споконвічного хранителя. Саме культ, бо столітні безпрецедентні намагання знищити українську мову потребують сьогодні і таких же безпрецедентних зусиль щодо її повноцінного відродження"[35].

КОНТРЛІНГВОЦИД

Подолання наслідків багатовікового лінгвоциту та продовження його дії в добу новітньої незалежності України — це одна з найактуальніших проблем українознавства, українського життя загалом. Адже йдеться про ренаціоналізацію України, про майбутнє української нації і держави. Крім традиційних рекомендацій та заходів, пов'язаних із використанням досвіду мовного відродження Чехії, Ізраїлю, країн Прибалтики, пропонуються і радикальні засоби збереження українства в незалежній Україні. Наприклад, оголосити українців національною меншиною, і тоді на них поширюватимуться міжнародні правові акти, зокрема, "Декларація прав регіональних або меншинних мов". Володимир Вітковський виносить на суд громадськості начерк доктрини, суть якої полягає в тому, що "національно свідомі українці, відкинувши "народницькі" ілюзії, — як загальноукраїнські, так само й вузько галицькі — мають відверто проголосити себе меншиною, непотрібною русифікованому соціуму й дискримінованою всередині його. Проголосити, аби відразу ж розпочати боротьбу — справжню, жорстку, без профанацій і сентиментів — за свої законні права меншості"[36]. Для доведення життєвості доктрини

автор статті наводить такі приклади: аборигени, становлячи 1% населення Австралії, володіють територією (вони скупили ці землі) завбільшки з Румунію, де живуть за власними законами і куди не допускають білих; фахівці-афроамериканці, підписуючи контракт з фірмою, обумовлюють колір шкіри свого майбутнього співробітника; з 30-тисячної японської громади Нью-Йорка третина ніколи не читає англомовної преси: їхні ЗМІ (преса, радіо, телебачення) подають інформацію не лише японською мовою, а й у японському дусі; жменька "неправильних" євреїв розпочала свого часу буквально на піску відбудовувати національну державу.

Є й інша радикальна пропозиція. "Оскільки на державному рівні ці болючі для нас, українців, питання й досі не піднімаються, і нова влада поки що не збирається припиняти дискримінацію українців в Україні, то вношу пропозицію: на базі південно-східних регіонів створіть для нас гетто, як німці створювали євреям, чи резервації, які в США мають індіанці. Можливо, хоча би там українцям буде надана можливість отримувати освіту, читати книги й газети та навіть просто розмовляти рідною мовою"[37]. Цікава паралель: у добу "перебудови" на всесоюзному рівні порушувалася тема створення резервацій для народів Півночі Росії. "Братья наши меньшие", як назвав їх якийсь радянський професор, теж бачили порятунок у резерваціях.

ВИСНОВКИ

З наведеного неповного розгляду аспектів лінгвоциду випливає, що він має бути предметом дослідження українознавства, тлумаченого як sensu largo (цілісний комплекс наук про Україну й українство), так і sensu stricto (філософія, політика і педагогіка державного і, ширше, національного життя українців[38]). Буття народу є цілісним. Цілісним має бути й українознавство, до того ж не тільки тоді, коли йдеться про українське буття загалом, а й про його окремі вияви, аспекти, періоди. Те, що Геґель називав конкретністю істини, визначається кількістю параметрів, у яких розглядається явище: що більше параметрів, то глибша й об'єктивніша істина, то менше вона дає підстав і можливостей для кривотлумачень, псевдоплюралізму чи заперечень. Істина несе на собі відбиток того, хто її пізнає, а в практичному житті, зокрема в політиці, люди здебільшого керуються не істиною, а вигодою. Тому представники народів, які панували над українцями в минулому і хотіли б зберегти чи відновити цей статус у майбутньому, дивляться на Україну не зовсім так, як українці. Об'єктивність пізнання потребує розгляду лінгвоциду не лише з позиції його жертви, але й тих, хто здійснював його. Потрібне з'ясування позицій

політиків, громадських діячів і вчених в Україні, які заперечують або замовчують факти геноциду, етноциду, лінгвоциду щодо українців, які борців за свободу України вважають за її ворогів, гноблення і приниження трактують як братню допомогу і дружбу народів. З огляду на все це встановлення істини має принципово важливе значення. Дослідження лінгвоциду, його причин, напрямків, методів, аспектів, а особливо наслідків має провадитися за всіма параметрами.

В Україні плідно працює Асоціація дослідників голодоморів. Оскільки лінгвоцид приніс українству не меншу шкоду, ніж геноцид, то на часі інституціоналізувати і його дослідження — у вигляді наукового центру чи бодай кабінету в системі НДІ українознавства. Актуальність інституціоналізації посилюється тим, що лінгвоцид продовжується як щодо мови корінного народу України, так і щодо мов національних меншин, які не мають підтримки материкових ареалів (напр., білоруська мова) або ж не мають таких ареалів (напр., караїмська).

Без історичної пам'яті не може бути національної гідності, якої так бракує багатьом українцям, та повновартісної національної (само)свідомості, а без цього нація не може мати майбутнього.

Волею Господа та природним ходом розвитку світу одна з частинок людства є українською спільнотою. Це означає, що за свою українськість ми

несемо відповідальність не лише перед пам'яттю минулих поколінь, а й перед Богом і перед людством. Будучи впродовж століть під пресом поневолювачів, але ніколи не втрачаючи надії на самостійне національно-державне життя, українці перебували в умовах, коли доводилося боротися за мале в ім'я великого, за просте в ім'я шляхетного: носити вишиванку, співати своїх пісень, прибирати хату рушниками, захищати літеру ґ та подібне. Тепер, у незалежній державі, пора, не забуваючи про мале, перейти до великого.

Посилання

1. Дослідження учених із західної діаспори (напр., Смаль-Стоцький Р. Українська мова в совєтській Україні. — Ню-Йорк - Торонто - Сидней - Париж, 1969; Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900 - 1941). Стан і статус. — Сучасність, 1987), як і праці українських дисидентів (Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? — Сучасність, 1968, та ін.), в СРСР були заборонені.

2. Программа научно-технического прогресса и его социально-экономических последствий на 1985-2005 гг. по Украинской ССР. Развитие языкознания". — К., 1982. (Проект вийшов російською мовою і під грифом "Для служебного пользования" — *прим. автора*).

3. Мала енциклопедія етнодержавознавства // НАН України: Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького; Ред-кол.: Ю.І.Римаренко (відп. ред.) та ін. — К.: Довіра; Генеза, 1996; Політологічний енциклопедичний словник. Навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів, — К.: Генеза, 1997; "Українська мова". Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), М.П.Зяблюк та ін. — К.: "Укр. енцикл.", 2000.

4. УСЕ Універсальний словник-довідник / Гол. ред. ради чл.-кор. НАНУ М.Попович. — К.: "Ірина", 1999; Новий тлумачний словник української мови у трьох томах / Вид. друге, виправлене. — К.: "Аконіт", 2001; Великий тлумачний словник сучасної української мови (з доп. і допов.) / Уклад. і голов.ред. В.Т.Бусел. — К.; Ірпінь: ФТФ "Перун", 2005.

5. Політична історія України. XX століття: У 6 т. / Ред. кол.: І.Ф.Курас (голова) та ін. — К.: Генеза, 2002 - 2003.

6. Курас І.Ф. Етнополітологія. Перші кроки становлення. — К.: Генеза, 2004. — С. 409 - 486.

7. Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація. Тези про місце і роль мови в національному відродженні України. Вид. третє, доп. – Дрогобич: "Відродження", 1992. Розділ "Лінгвоцид" — 18 - 45 с.

8. Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація. Тези про місце і роль мови в національному відродженні України. Вид. третє, доп. – Дрогобич: "Відродження", 1994. Розділ "Лінгвоцид" — стор. 21-70.

9. Радевич-Винницький Я., Іванишин В. Мова і нація. Тези про місце і роль мови в національному відродженні України. Вид. четверте, випр., доп. — Кам`янець-Подільський: Абетка, 2003.

10. Радевич-Винницький Я. Україна: від мови до нації. — Дрогобич: Вид. фірма "Відродження", 1997. Розділ "Геноцид — етноцид — лінгвоцид" — С. 187 - 198.

11. Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду. Док. і матеріали / Упоряд. Л.Масенко та ін. – К.: Вид.дім "Києво-Могилянська акад.", 2005.

12. Maurin K. Matematyka jako jezyk i sztuka //Nauka — religia — dzieje. — Rzym, 1981. — S. 36.

13. Bollnnow O. Sprache und Erziehung. — Dujsburg, 1975. Цит. за: Anusiewicz J. Lingwistyka kulturowa. — Wroclaw, 1995. - S. 72.

14. Див.: Кісь Р. Мова, думка і культурна реальність (від Олександра Потебні до гіпотези мовного релятивізму). — Львів: Літопис, 2002; Він же. Шкіц до інтегральної етнокультурології (Неофункціональне бачення культури). — Дрогобич: Коло, 2005; Васютинський В. Інтеракційна психологія влади. — К., 2005. - С. 83 і наст.

15. Докладніше див. у вказаних книжках автора.

16. Костюк Г. Сталінізм в Україні (Генеза і наслідки). — К.: Смолоскип, 1995. Цит. за: Дивослово. — 1997. —Ч. 10. — С. 64.

17. Ткаченко О. Українська мова і мовне життя світу. — К.: Спалах, 2004. — С. 192.

18. Погляд зі сходу, або "Говорите нормальным человеческим языком" // Народне слово. — № 5, лютий.

19. Шпорлюк Р. Імперія та нації / Пер. з англ. — К.: Дух і літера, 2000. — С. 28.

20. Процик А. Мова, ідентичність і державність в історичній перспективі: Чехословаччина в першому десятилітті незалежности // Про український правопис і проблеми мови: Зб. доповідей мовної секції 16-ої Річної конференції Української Проблематики.

Урбана-Шампейн, Ілл., 20 - 25 червня 1997. — Нью Йорк — Львів: ІІТШ, 1997. — С.27. Там само. — С.28.

22. "...народ малороссийский всякими меры и способы с великороссийским соединять и в неразорванное крепкое согласие приводить супружеством и иным поведением".

23. Зан М. Міжетнічні шлюби як індикатор етнодемографічних процесів на Закарпатті 90-х рр. XX ст.. // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Вип. 13. —Ужгород: СМП "Вісник Карпат", 2005. — С. I80- 181.

24. Сенченко Н. Духовний сионизм в глобальном историческом процессе // Персонал. — 2005. — №7. — С. 14.

25. Політична історія України. XX століття: У 6 т. / Ред. кол.: І.Ф.Курас (голова) та ін. — К.: Генеза, 2002 - 2003. — Т.6. Від тоталітаризму до демократії (1945 - 2002) / О.М.Майборода, Ю.І.Шаповал, О.В.Гарань та ін. — 2003. — С. 229.

26. Огієнко І.І. Українська церква: Нариси з історії Української православної церкви. У 2 т.: Т. 1-2. — К.: В-во "Україна", 1993. — С. 207.

27. Чубатий М. Історія християнства на Руси-Україні. — Т. І. (до р.1353). — Рим — Нью-Йорк, 1965. — С. 8.

28. Стерчо П. Карпато-Українська держава. Репр. вид. — Львів: "За вільну Україну", 1994. — С. 198-199.

29. Сов'як П. Дайте вчителеві вчити! Спогади і роздуми на порозі третього тисячоліття. — Дрогобич, 2005. — С. 16 - 17.

31. Докл. див.: Миллер А.И. "Украинский вопрос" в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.). — Санкт-Петербург: Алетейя, 2000.

32. Смолин М. "Украинский туман должен рассеяться, и русское сонце взойдет" // Украинский сепаратизм в России. Идеология национального раскола. Сборник / Вступительная статья и комментарии М.Б.Смолина. Оформление М.Ю.Зайцева. М.: Москва, 1998. — С. 22. Збірник вийшов у серії "Пути русского имперского самосознания".

33. Масенко Л. Мова і політика. — К.: Соняшник, 1999. — С. 34.

34. Семиноженко В. Україна: гуманітарний проект — XXI // Голос України. — 2000. — 1 березня.

35. Щокін Г. Україна — центр, а не периферія Європи // Український консерватор. — 2005. — 26 липня.

36. Вітковський В. Національне відродження: в по-шуках наступальної доктрини // Універсум. — 2001. — № 7- 10. — С. 25-26.

37. Нікітенко К. Зробіть для українців резервацію... щоб вижили // "Нація і держава". — 2005. — 21-27 червня.

38. Див.: Кононенко П. Десять років шляхом розвитку українознавства як цілісної науки і освітньої дисципліни // Українознавство — наука самопізнання українського народу. Матеріали X що-річної Міжнродної науково-практичної конференції 18-20 жовтня 2001 р. — К.: НДІУ 2001. — С. 7.

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ І МОВНО-ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР

Віру в прогрес тепер більше за все підриває в очах людей ще до сьогодні виявлювана його прихильниками злощасна тенденція перетворювати на потворний міленаризм усе, що є найзаконнішого і найшляхетнішого в нашому сьогодні пробудженому очікуванні чогось "ультралюдського". Період ейфорії і достатку, золотий вік — ось і все, пояснюють нам, що приготувала людині Еволюція. Але перед лицем настільки буржуазного ідеалу наше серце із зрозумілої причини залишається холодним.

П'єр Тейяр де Шарден

Глобалізація належить до визначальних, "знакових" ідей сучасної міжнародної та національної екзистенції "постхристиянського" світу. Вона покликана до життя науково-технічними досягненнями в галузі економіки, інформатизації, зв'язку, транспорту, тобто пов'язана з тією стороною буття людства, яка називається цивілізацією й орієнтована на матерію, "на тіло". Але глобалізація намагається охопити також сферу духу, культуру. Анаціональна за своєю природою, глобалізація нівелює національні культури.

Національні еліти витісняються наднаціональними економічними і політичними структурами.

За своєю суттю глобалізація є виявом космополітичної конвергенції, яка в минулому виступала в іпостасі світових релігій, зокрема католицизму, універсальних держав, комунізму, "релігії прогресу", світового уряду та ін. Кожна з них, зробивши більший чи менший відбиток на долі і шляхах людства, значною мірою або й до решти вичерпала свої можливості і залишилася в минулому як експонат музею історії цивілізації. Те ж чекає на нинішню глобалізацію. Не існує конвергенції без дивергенції, інтеграції без диференціації. Інша річ, де, коли і як відбуваються ці діалектично взаємопов'язані процеси та хто стає суб'єктом, а хто об'єктом цих процесів.

Європейські вчені і політики були переконані, що нація як етносоціальний феномен — це локальне, європейське, явище, до того ж, на думку багатьох із них, хибне, кутове для розвитку людства. Такий погляд — а з ним і його критика — виник давно. Ще Жан-Жак Руссо писав: "Сьогодні більше немає французів, німців, іспанців ані навіть англійців — є тільки європейці... їм повсюди домівка, де тільки можна красти гроші та зводити жінок". Тому європейські, а з ними й американські вчені були вельми здивовані, коли спостерегли, що в Азії, Латинській Америці, Африці творяться, і

то швидкими темпами, нові нації[1]. Не менше дивувалися, а ще більше обурювалися радянські ідеологи, політики і вчені, коли народності і нації СРСР, попри шалений тиск тоталітарної держави з її політичними, економічними, демографічними, ідеологічними та іншими важелями насильства, не виявляли бажання остаточно зливатися в "новій історичній спільності — радянському народі" як зародкові і прообразові майбутнього комуністичного людства та за першої ж нагоди "розповзлися по національних квартирах".

Тепер на зміну комуністичній глобалізації повсюдно приходить глобалізація лібералізму. Проте об'єктивно суть її така ж, як і комуністичної: позбавити людей їхньої духовної, національно-культурної своєрідності, мови[2], релігії, традицій[3], отже, і національного солідаризму, атомізувати суспільства, перетворивши людей на біороботів з обмеженими стандартизованими потребами. Такими людьми легко маніпулювати, здійснювати за ними тотальний контроль, використовувати для своїх цілей, а світ тримати у "належному" порядку. Людство в такий спосіб позбудеться патріотизму, націоналізму, любові до вітчизни, історії, культури, релігії, мови, від яких, на переконання глобалістів, як і їхніх попередників, усі лиха світу. "...Треба насамперед знищити в учнів любов до своєї країни та її слави.

Треба знищити патріотизм — цю найбільшу перешкоду до інтернаціоналізму", — закликав ідеолог ЮНЕСКО, фабіанець Дж. Гокслі[4].

Однак ці осоружні для глобалістів чинники "світового неспокою" є виявом людської природи, точніше, суспільної складової в єстві людини як біосоціальної істоти. Для переважної більшості людей світу етнічна, національна, мовна, культурна, релігійна та подібні ідентичності не є об'єктами вибору. Люди розуміють чи бодай відчувають вартість цих ідентичностей. "Відомо, — пише сучасний український автор, — що людина, позбавлена власної автентичності, перетворюється на зомбі. Так само і народ, позбавлений власної культурної автентичності, перетворюється на "перегній історії", психо-біологічну масу, зручний об'єкт для визиску і подальшого пригнічення провідними світовими маніпуляторами-ляльководами"[5]. Отож подолати ці ідентичності не вдасться навіть у далекому майбутньому.

Глобалісти здогадуються або й знають про цю прикрість. Тому паралельно з глобалізацію для "гармонізації" її сприйняття говориться про етнізацію, яка начебто є "реверсом" глобалізаційного "аверсу", хоч насправді цей процес здебільшого пов'язаний із протестом проти глобалізації. Водночас продукуються теорії, згідно з якими нації — це "уявні спільноти", а реальністю є "малі батьківщини", які охоплюють не більше п'ятьох

мільйонів осіб, а тому сприймаються не лише розумом, а й почуттями.

Безперечно, у цивілізованому світі зацікавлення людей своїми "малими батьківщинами" посилюється. Це засвідчується, зокрема, тим фактом, що повсюдно падають наклади багатотиражних національних газет, натомість значно посилюється роль газет регіональних. Але це не дає підстав стверджувати, що, скажімо, німців як нації немає, що вона є тільки уявною спільнотою, а реально існують спільноти тирольців, саксонців, швабів тощо. Етнізація за такого підходу виявляється субетнізацією. До речі, незрідка і в Україні говорять — хто через необізнаність, а хто і свідомо — про гуцульський, поліський та інші "етноси", хоч насправді ці регіональні спільноти є субетносами — невід'ємними складовими частинами українського етносу. У такий спосіб національна свідомість опускається на регіонально-субетнічний рівень, редукується до нього.

Така "реструктуризація" націй нагадує подрібнення великих підприємств у незалежній Україні та інших пострадянських країнах, що робить неспроможним розвиток високих технологій та, як бажаний для транснаціональних корпорацій наслідок, позбавляє їх (корпорації) від клопоту конкуренції.

70% товарів на світовий ринок постачають якраз великі підприємства. До того ж ідеться про високотехнологічну, наукоємну продукцію. Малий і середній бізнес, на який радять Україні робити акцент, має займати допоміжні позиції, а не намагатися заміняти собою велике підприємництво, бо така заміна просто неможлива. Мовний партикуляризм загрожує існуванню не лише загальнонародної мови, а й самим її регіонально-субетнічним відмінам. Без опори на загальне, без буття в ньому окреме втрачає систему зовнішніх зв'язків, абсолютизується і, не маючи сили існувати, приречене зникнути.

Чи не це мається на меті, коли йдеться про "етнізацію" як буцімто противагу глобалізації?

Глобалізація душить і національну економіку, і саму націю. Крім товарної агресії, відбувається агресія інформаційна, культурна, отже, і духовна. Україна практично не має власного повновартісного інформаційного простору. Те ж можна сказати про культурний та духовний простір. Наприклад, в українському ефірі звучить приблизно 2% української музики, 50% російської і 48% західної, головно американської. Український музичний простір, подібно до інших "просторів", як горизонтально (за територіями), так і вертикально (за жанрами) не є ні всеохопним, ні цілісним. Існують тільки окремі, до того ж тією чи тією мірою маргіналізовані українські ареали,

анклави, острівці. Ними ж за нормальних умов мали б бути "простори" іноетнічних груп, меншин, а не простір корінної, титульної нації, яка становить 77,8% в етнічній структурі населення країни[6] і в усіх регіонах, за винятком Криму, кількісно переважає.

Оскільки інформація створюється, зберігається, передається і сприймається у структурах певної мови, то інформаційний простір — це також мовний простір. Цей факт аж ніяк не завжди береться до уваги, хоч об'єктивно належало б говорити про інформаційно-мовний чи навіть мовно-інформаційний простір.

Значення мови в житті національного організму з поступом цивілізації зростає. В доіндустріальну добу, коли основну масу українського населення становило селянство, щільно поєднане з рідною землею і настільки ж прив'язане до традицій, українській мові, попри всі заборони українського слова, особливої загрози не було. Адже національна культура і національна цивілізація, хай не цілісна, без достатньо розвинених вищих форм, функціонувала і розвивалася все-таки рідною мовою.

В індустріальну добу, яка для України проходила в основному в умовах московсько-комуністичного панування, виникла і значною мірою реалізована загроза самому існуванню української нації. Міста були зросійщені, а селянство

як клас — знищене. Ставши сільськими та міськими пролетарями, селяни втратили і землю, і традиції та були масово перетворені на "русскоязычное население". Національна еліта була винищена, а згодом вирощено "масову кон'юнктурну інтелігенцію" — "позбавлену культури, національної ідентичності і напряму підключену до струмів офіційної політики"[7]. Саме в цю добу майбутнє української нації опинилося під знаком запитання, і тільки розпад імперії породив надію на припинення етноциду.

Проте з усамостійненням України денаціоналізація українців не припинилася, оскільки нація та її еліта були настільки деформовані, понищені, мовно, ідеологічно і ментально інфіковані, що від колоніальної партдержноменклатури фактично не було кому перебрати владу. А дещо оновлена стара влада виявилася не такою, як у країнах Центральної Європи та Прибалтики. В Україні це були позбавлені національного чуття і національної гідності люди, які до того ж не мали навичок самостійно, без вказівок із Москви, розв'язувати важливі проблеми. Однак, опинившись волею долі на вершині державної піраміди і відчуваючи свою незалежність, отже й безкарність, вони в гігантських масштабах продовжували чинити те, що вміли робити найкраще — зловживати владою і наживатися. Вони не відчували найменшої потреби провести деколонізацію, забезпечити пріори-

тетну підтримку нищених впродовж століть української мови і культури. Маючи прищеплений синдром меншовартості та генетично успадкований страх, виховані в дусі сервілізму щодо "старшого брата", вони не лише не припинили, а й сприяли посиленню російщення українців у керованій ними незалежній Україні. Звідки і навіщо їм було знати, що з переходом до постіндустріального суспільства значення інформації незмірно зростає, тому зростає і важливість мови, якою ця інформація кодується і передається, та що саме в інформаційно-мовній сфері прихована загроза державі назавжди відстати від розвинених країн соціально та навіки пропасти національно. Мають цілковиту рацію творці журналу "Науково-технічне слово", взявши за мотто до нього слова: "Житимуть ті мови, якими розмовлятимуть комп'ютери".

Однак тих 5% повідомлень в Інтернет просторі України, які сьогодні є україномовними[8], до того ж частина з них суржикована, виглядають не надто оптимістично.

В Україні значною мірою зруйновано і деформовано діалектний простір. Українські діалекти в порівнянні, скажімо, з німецькими, італійськими, китайськими слабко диференційовані, і значною мірою завдяки цьому українська соборна мова не була розірвана і вистояла в умовах кількасотлітньої бездержавності її носія та політики лінгвоциду й етноциду, яку провадили в Україні

панівні іноетнічні режими. Але з деградацією українського селянства внаслідок його "розкуркулення", депортацій за межі України, масового винищення голодоморами, перетворення на пролетарів-колгоспників, урбанізації, антиукраїнської демографічної політики, постійного тиску російсько-комуністичної культури і цивілізації тощо українська діалектна мова великою мірою втратила природну базу. Якщо неухильно (і керовано!) знижувався престиж української літературної мови, то про якесь пошанування діалектів годі й казати. У добу брежнєвського неосталінізму в Україні офіційно, під керівництвом директора Інституту мовознавства ім. О.О.Потебні Академії наук УРСР академіка І.К.Білодіда, провадили безоглядну боротьбу з "гуцулізмами", як тоді зневажливо називали слова і вирази південно-західного походження.

Нині діалекти ще сяк-так тримаються на Західній Україні, особливо на Закарпатті, на Поліссі, дещо менше на Волині, Поділлі, Середній Наддніпрянщині. На Сході й Півдні України в українському і частково російському мовленні панує суржик, природно, з певними діалектними прикметами, які, однак, здебільшого є маргінальними і виявляються в основному на фонетично-просодичному рівні та значно менше на граматичному і лексичному. Якби на цих теренах існувало або було регенероване незасмічене діалектне мов-

лення, то це було б неабиякою підмогою для повернення й утвердження там української літературної мови. Однак з огляду на тотальне поборювання і витіснення всього українського та цілеспрямоване російщення, яке не тільки не послабилося, а стало ще відвертішим у роки незалежності, говорити про це немає підстав. Надія на реукраїнцізацію цих теренів може пов'язуватися тільки з літературною мовою.

Треба взяти до уваги, що основна маса населення Півдня й особливо Сходу проживає в містах, а в містах, передовсім великих, діалектне мовлення не може мати міцних позицій. Не дивно, що в теоретичних розумуваннях про реукраїнізацію міст України діалекти навіть не згадуються[9]. З огляду на всі ці обставини етнізація у вигляді субетнізації в Україні практично неможлива. Ренесанс діалектів, піднесення їхнього престижу, що спостерігається у країнах Заходу, в Японії, у нас нездійсненний. У всякому разі за нинішнього стану речей. Про розмивання літературної мови діалектами, чи, понад те, витіснення її ними годі й говорити.

Недолугі спроби писати "по-галицьки", які практикують окремі журналісти, зокрема у львівській газеті "Поступ", не сприймаються навіть у Галичині.[10].

Нині існують два рівні глобалізації, перед загрозою яких стоїть Україна, як, до слова, і низка інших

країн т.зв. СНД. Один із них пов'язаний із сучасним світовим капіталом, транснаціональними корпораціями, політичною експозитурою яких виступають США та інші країни "золотого мільярда". Це рівень модерної глобалізації, який має справді глобальний засяг і виявляє тиск практично на всі нації світу.

Другий рівень глобалізації — регіональний і архаїчний. Він продовжує для України та інших країн "ближнього зарубіжжя" існувати ще від того часу, коли, як писав А. Дж. Тойнбі, "кожна велика держава намагалася також замінити собою цілий світ, оскільки вона була замкнута і самодостатня. Претензії ці поширювалися не лише на сферу економіки і політики, але також і на сферу духовної культури"[11]. Саме такою була російська імперія царської й особливо радянської доби. Їхня спадкоємниця — нинішня Росія — продовжує за інерцією мислити застарілими імперськими категоріями окремого "замкнутого і самодостатнього" світу, російської православної цивілізації. Глобалізація на цих двох рівнях має різні цілі, але і там, і там спрямована на гегемонію і власне прирощення коштом інших країн, у тому числі — а для другої з них насамперед — України.[12].

Світова глобалізація маніфестується англійською мовою, регіональна пострадянська — російською. Англомовний інформаційний простір незрівнянно ширший і багатший за російсько-

мовний. Так, за даними кінця минулого століття, у світі із 1000 наукових публікацій 760 виходять англійською мовою. Правда, для України російськомовний простір має певні переваги: російська мова за своєю фактурою близька до української, українці привчені до користування нею, в Україні проживає велика російська етнічна група тощо. Йдеться, як бачимо, про переваги більше мовні, ніж інформаційні. Однак усі ці переваги і позитиви не сумірні з позитивом англомовного інфопростору з огляду на престиж англійської мови, її поширеність у світі, а головне — кількість і якість закодованої цією мовою інформації. А саме останнім визначається значущість, а отже і запотребованість мови на лінгвальному "ринку".

Як писав представник німецької філософської антропології Е. Ротакер[13], люди за допомогою мови з дійсності — "світової матерії" — конституюють свої світи. Додамо, що це стосується як першої, рідної, так і другої мови, якою життєві реалії вимушують більшість народів світу, в т.ч. українців, користуватися нині і ще більшою мірою вимушуватимуть їх робити це у майбутньому. Друга мова вносить корективи в онтологічне та аксіологічне трактування реальності, в її конституювання загалом.

Цілком зрозуміло, що інформаційніша мова створює для цього кращі можливості. До речі, англійську мову дедалі ширше використовує для

спілкування зі світом, отримання інформації, експонування себе і сама Росія. Там уже йдеться і про те, що "в програмі закладу вищої освіти (на окремих потоках чи в цілому) може здійснюватися викладання не лише національною, а й іншою мовою, наприклад англійською"[14]. В Україні ж соціалісти, комуністи, ліберали та ін. і далі переконують, що коли наука позбудеться російської мови, то наша країна опиниться в інформаційному вакуумі й опиниться на узбіччі прогресу.

Росія зацікавлена в тому, щоб у колишніх "національних республіках" СРСР мовою виходу у світ і надалі залишалася російська. Використовуючи російську мову як інструмент політики, засіб відновлення москвоцентичності (І.Лосєв), вона намагається повернути втрачене з розпадом комуністичної імперії, право знову "собирать земли" — створити для початку "слов'янську" державу, а потім поглинути й інші колишні "республіки" СРСР. Оскільки економічно, політично, демографічно, отже, й мілітарно Росія не може дозволити собі збройну експансію, як у царські та радянські часи, то особливу місію вона покладає на ледь не містичні властивості російської мови. Кремлівські владоможці, їхні дружини та політологи часто цитують слова: "межі російського світу визначаються межами російської мови". На розширення і зміцнення цього "світу" спрямована мовна політика Росії всередині країни й особливо за її межами.

Ця політика має багатий ужинок у Білорусі, де російська мова оголошена державною, і чималий в Україні, де не припиняються спроби оголосити її державною чи офіційною.

Цією картою і далі грають ліві та проросійські сили в Україні. Нинішня ситуація з вибором мови спілкування України зі світом нагадує подію на Русі тисячу років тому, коли вибирали мову християнської релігії. Тоді прийняли старослов'янську (давньомакедонську з давньоболгарськими і моравськими елементами) мову, близьку до руської, отже, в основному зрозумілу для русинів. Але інформаційний простір, маніфестований старослов'янською мовою, був дуже обмежений, адже, крім сакральних текстів, по-старослов'янськи майже нічого не було написано. Відомий у світі учений, професор Гарвардського університету (США) Омелян Пріцак на запитання: "Що є найтемнішою подією нашої історії?" — відповів: 1036 рік, коли ми прийняли старослов'янську мову як нашу книжну мову. "Той крок відсунув нас на цілі століття назад, бо ми відокремили себе від культурних надбань латинської та грецької мов"[15]. Старослов'янська мова на Русі заступила рідну мову, поширилася із сакральної сфери на інші стилі і жанри писемності.

"В державному житті це спричинило кризу відчуження церковної, а далі й світської еліти від свого народу. Кризу, як зрозуміло, на віки, а тому

тотальну у своїх наслідках. Маси й інтелігенція та урядуючі сфери стали жити різними орієнтаціями й інтересами. Мозок і серце стали дисгармонійними до свого органічного тіла"[16]. Крім роз'єднання суспільства і роздвоєння душ, прийняття старо-лов'янської мови запрограмувало таке ж довготривале інформаційне відставання русинів (українців) від культурно-цивілізаційного поступу, що, своєю чергою, спричинилося до винародовлення й асиміляції (полонізації, а пізніше також зросійщення, мадяризації, онімечення) суспільних верхів. Мовно ближче не конче є інформаційно, отже, і стратегічно кращим, коли йдеться про перспективи народу.

Мовно-інформаційна деколонізація і, відповідно, реукраїнізація України, перехід з російської, квазіросійської мови і навіть із суржика на українську літературну мову — справа не легка, особливо з огляду на постійні імпульси, що йдуть із Росії, на глибоко закорінений синдром малоросійства, на потуги російської меншини в Україні не поступатися своїми колишніми імперськими, зокрема мовними, привілеями, на деформовану національну свідомість українців, інерційність їхньої комунікативної поведінки, психоповедінкові стереотипи тощо. Хоч дивно, але глобалізація відкриває перед Україною певні можливості для її національного відродження, для "відмосковлення". Йдеться про витіснення глобалізації регіо-

нальної глобалізацією світовою, відповідно, про перехід з обмеженого російськомовного інформаційного простору в глобальний англомовний простір. Мається на увазі широке застосування англійської мови в тих сферах, де в добу бездержавності вимушено вживалася російська (німецька, польська, угорська, румунська) мова, — у міждержавних взаєминах, у науці, інформації, туризмі тощо. Англійська — найінформативніша мова сучасності, мова глобалізації — за останніх 50 років, істотно потіснивши своїх конкуренток, фактично стала єдиною світовою мовою. Прогнозується посилення її ролі як світової і в XXI столітті. Ця мова не надто загрожує українській, оскільки з нею конкурують, точніше, захищаються від неї практично всі мови світу. Цією мовою ніколи в Україні не говорила наруга і смерть, цю мову не накидають Україні насильно, не намагаються оголосити державною чи офіційною, і нікому в світі не спадає на думку "захищати" англомовне населення в різних країнах, як це настирливо робить Росія щодо "русскоязычного населення", переважну більшість якого в Україні становлять, за словами літератора М.Рябчука, "недоросіяни" і "недоукраїнці".

Не загрожує англійська мова і нівеляцією українських територіальних та соціальних діалектів, як це спостерігається у вигляді їх суржикізації шляхом інтерференційного проникнення російської мови в говіркове, просторічне, жаргонне, професійне, розмовне та інше мовлення.

Вчені висловлюють застереження щодо перспектив мови як найважливішого знаряддя культури. "В умовах широкого застосування інформаційної техніки мова редукується до стандартизованих скорочень, до наперед передбачених структур і категорій. Все, що не вкладається в таку схему, стане жертвою технологічної селекції. Мову очікує доля телебачення. Візуалізація, позбавлена понятійного теоретичного осмислення, може викликати затримання творчості, різноманітності й інтелектуальної автономії"[17]. Усе це, на нашу думку, стосується якраз англійської мови в її глобальних функціях, а не української та інших національних мов, пов'язаних з конкретним етносом, з конкретикою його землі, його буття та поглядів на світ, отже, й ідіоетнічною культурою. Це, до речі, вірно і щодо англійської мови в її національних варіантах — британському, американському, індійському, південноафриканському та ін. Бо звести все багатство світу до однієї мови справді означало б "жалюгідне зубожіння"[18]. З глобалізаційними процесами в Україні мають не тільки йти в парі, але й випереджувати їх процеси ренаціоналізації, відродження і розширювального та поглиблювального розвитку всього того, що робить українців українцями, насамперед мови. Тут не потрібно "винаходити велосипед": саме в такому річищі відбувається мовний розвиток Японії, Франції, Кореї, Польщі та інших країн світу з

високим рівнем культурно-цивілізаційного розвитку. Варто наголосити, що в цих суспільствах національна культура підтримується як на загальнодержавному, так і на регіонально-субетнічному рівні. Держава і суспільство піклуються не лише про національну літературну мову, а й про місцеві діалекти, без яких літературна мова втрачає природну основу і джерело розвитку саме в національному річищі.

Це джерело забезпечує вітальність мови, імунітет проти позбавлення її ідіоетнічної своєрідності. Підтримуваній діалектами загальнонаціональній мові не так загрожує глобалізаційне розмивання, англізація чи, точніше, американізація.

У світлі сказаного стає зрозумілою потреба підтримування бойківського, поліського, гуцульського, степового та інших варіантів української культури й говорів, в аурі яких ця культура створена і продовжує існувати. Скажімо, у бойківському діалекті — найархаїчнішому територіальному різновиді української мови — збереглося чимало прикмет не лише руської (давньоукраїнської), а й праслов'янської мови. Це має засадничо важливе значення для відчуття соборності та "історичної ідентичності" (Поль Рікер) українців, а отже, і для нашої національної екзистенції та нашого національного самоусвідомлення. Адже що більша закоріненість у минулому, то важче вибити етнос

із колії, прокладеної предками (О.Потебня), збити його на манівці асиміляції чи глобалізаційного всезмішування.

Глобалізація — об'єктивний і неуникненний процес розвитку людства. Вона кидає виклик існуванню нинішніх націй і народностей. Як завше в подібних обставинах, одні етноси приймуть цей виклик і знайдуть на нього гідну відповідь, вийшовши із ситуації переможно — життєздатнішими і сильнішими, інші ж виявляться неспроможними не те, що скористатися цим процесом, але й чинити йому спротив — і зникнуть з кону історії. Такий закон розвитку людських спільнот.

"Мають право жити ті нації, які мають силу жити", — писав Микола Міхновський. А мати силу жити означає, серед іншого, гармонійно поєднувати культуру і цивілізацію, національне і вселюдське, закритість і відкритість, спадковість і змінність, красу і силу[19]. Йдеться також про два крила, на які має спиратися нація, — своє і чуже, національне і вселюдське. Якщо мають рацію футуристи, що із тих понад 5,5 тисячі мов, які, за даними ЮНЕСКО, існують у світі сьогодні, до кінця XXI сторіччя залишиться 350-400, то це означає, що переважній більшості нинішніх етносів доведеться перейти зі свого на чуже, іншими словами, відмовитися від самих себе, етнічно відійти у небуття.

Аби українці не опинилися серед зниклих етносів, вони мають використовувати надбання інших народів, пристосовуючи його до свого культурно-історичного досвіду і національних потреб, та ще більшою мірою зберігати і примножувати своє, робити свій внесок у культурно-цивілізаційну скарбницю світу. Своїм, українським, є не лише спільне етнічне, загальнонаціональне, а й субетнічне, регіональне, яке посилює закоріненість етносу в землі, що його породила і живить фізично й духовно. "Укорінення — це, можливо, найважливіша та найменш визнана потреба людської душі, одна з тих, які найважче визначити. Людина має коріння через реальну, активну, природну участь в існуванні спільноти, яка зберігає живими певні скарби минулого і певні передчуття майбутнього. Ця участь природна, тобто вона зумовлена автоматично місцем, народженням, професією, оточенням. Кожна людина відчуває потребу множинності коренів"[20]. Додамо до цього, що одним із виявів множинності укорінення є приналежність до субетносу — з його субетнічно-регіональною культурою, цивілізацією, говором. Вірність субетнічним вартостям дає можливість не лише встояти перед натиском глобалізації, а й використати її позитиви для поступу і процвітання нації, яка хоче бути не тільки ситою, а й вічною.

Якщо Господь створив нас українцями, то тим самим він поклав на нас обов'язок не тільки збері-

гати, а й примножувати, розвивати, вдосконалювати свою українськість. Пригадаймо євангельську притчу про таланти. Усе це мала б усвідомлювати національна еліта. Проте сьогодні в Україні все ще посідає сильні позиції псевдоеліта, яка не закорінена ні в етносі, ні в субетносах, тому "акумулює глобалізаційний негатив", тому вона не в змозі, та й не відчуває потреби, консолідувати українське суспільство, вивести країну на шлях мобільного і стійкого цивілізаційно-культурного розвитку і водночас зберегти та примножити національну — українську — своєрідність і неповторність, без якої глобалізація — це шлях до сірого, одноманітно-ситого буття, орієнтованого на задоволення потреб нижче діафрагми. Бо глобалізація, можливо, здатна створити, говорячи словами Тейяра де Шардена, "благополучне існування", але вона не спроможна забезпечити "велике існування", врятувати мислячу землю від taedium vitae — "нудьги життя". Глобалізоване існування, позбавлене "сформованої різноманітності" (В.Жаботинський), тобто різнобарв'я націй, втрачає сенс, отже, і вектор у майбутнє.

Посилання:

1. Див., напр. Сміт Е. Національна ідентичність/ Пер. з англ. — К: Основи, 1994. — С.107 і наст.

2. Цікава паралель: радянські теоретики "злиття мов" твердили, що мови зіллються спочатку концентрично в декілька великих мов, а вже тоді в одну мову. Подібно говорять сьогодні глобалісти. Напр., новозеландець С.Р.Фішер переконує, що через кілька сотень років у світі буде одна або дві-три (китайська, іспанська, англійська) мови (ВВС. Укр. служба. — 2000. — 15 травня), бо мови вивчають із практичних потреб, а чеську та іврит, мовляв, відродили через сентимент. Фішер чомусь думає, що в майбутньому людям сентименти не будуть властиві.

3. "Покажіть мені будь-яку традицію — і я на неї плюну" (Артур Міллер).

4. Цит. за: Штепа П. Мафія і Україна. — Львів: ВПК "Глобус", 2002. — С. 324.

5. Шумілов О. Поміж мороком посттоталітарного хаосу й нудотою глобальної цивілізації // Універсум. – 2000. – № 5 - 6. – С. 11

6.http:/www.ukrstat.gov.ua/Perepis/PidsPer.html.— С. 11.

7. Дзюба І. Пастка. Тридцять років зі Сталіним. П'ятдесят років без Сталіна // Дукля. – 2004. — № 2 — С. 31.

8. У книжці "Новели Помаранчевої революції" (Дрогобич — Львів – Київ: ВФ "Відродження", 2005), упорядкованому за інтернетними публікаціями,

українсько- і російськомовні матеріали подані порівну — по 187. Вміщено також 3 польськомовні і 1 білоруськомовний.

9. Прикладом може слугувати ґрунтовне дослідження Р. Кіся "Мова, думка і культурна реальність (від Олександра Потебні до гіпотези мовного релятивізму" (Львів: Літопис, 2002) та інші праці цього автора.

10. Див., напр.: Бойчук О. Поступовій газеті "Поступ" чомусь не подобаються бойки // "Літопис Бойківщини", — 2005. — Ч. 1/67(78). — С. 102 - 107.

11. Тойнби А.Дж. Постижение истории: Пер. с англ. / Сост. Огурцов А.П. — Москва: Прогресс, 1991. — С.18.

12. Ставлення глобалізаторів до "регіональних світів", на відміну від ставлення до національних держав, більш ніж прихильне. Так, організації типу американської Council on Foreign Relations (Рада міжнародних зв'язків) вважають, що "національні суверенітети мають потрохи зникати у великих економічних і геополітичних ансамблях". Отже, "в ім'я нового світового порядку" національні держави повинні бути знищені (П'єр де Вільмарест. "Демократія фальшується" // Діалоги в універсумі. — Львів: "Універсум", 2000. — С. 12, 13). Не дивно, що президент США Дж. Буш-старший переконував українців не виходити з СРСР. Керувати світом, поділеним на кілька "ансамблів" легше, ніж поділеним на сотні держав — менше проблем для глобалізації і глобалізаторів.

13. Бу[illegible] Х века. — М.: Политиздат, 1974. — С. 174.

14. Нечаєв В., Шаронова С. Болонський процес: міфи, ілюзії, реалії // Вища школа. — 2005. – № 1. – С. 65.

15. "Сьогочасна наука історії і ми" // Бюлетень Товариства Українських Інженерів. – 1978. — Ч. 1-2. — С. 17.

16. Кононенко П.П., Кононенко Т.П. Феномен української мови. Генеза, проблеми, перспективи. Історична місія. — К.: Наша наука і культура, 1999. — С. 33.

17. Зелізний А. Елементи загальної методології в термінологічній праці // Науково-технічне слово. — 1995. - № 1 — С. 48.

18. Bacheitner G. Sprachpatriotismus: Zur Semantik und Pragmatik neuer Fremdworter // Die politische Meinung. — 1987. — Juli/Aug. — S. 22.

19. Докл. див.: Радевич-Винницький Ярослав. Україна: від мови до нації. Дрогобич: Відродження, 1997. — С. 263.

20. Weil S. Enrasinement. — Paris: Gallimard, 1990. — P. 61.

Наукове видання

Ярослав Радевич-Винницький

ЛІНГВОЦИД
як форма геноциду

відповідальний за випуск
Віктор Рог

Макет та обкладинка
Василь Бойко

ТОВ "Українська видавнича спілка ім. Ю. Липи"
01034, Київ, вул. Ярославів Вал, 9
+38 (044) 279-41-22

Віддруковано на державному підприємстві
"Державна картографічна фабрика"
21100, м.Вінниця, вул. 600-річчя, 19
Тел. (0432) 51-33-77, 51-32-92
E-mail: dkf@vn.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія
ДК №869 від 26.03.2002 р.